

Беларуская МОВА 5

Частка 2

Літара «Ў» – 22-я літа беларускага
алфавіта, мае назву «ў» і перакладаецца
«ўзнікае ад спалучэння літараў У
з гласнай а». Літара ўжываецца ў
словах: ўсё, ўсё, ўсё, ўсё, ўсё, ўсё, ўсё,
санар, ўсё, ўсё, ўсё, ўсё, ўсё, ўсё,
і падае ўсё, ўсё, ўсё, ўсё, ўсё, ўсё,
мэ.

Ў

моцна пахне — ноччу дождж а́хне. 6. Ясны веташо́к — на сцюжу. 7. Зімою частая бразго́та — жыта не ўродзіць.

Спішыце, замяняючы дыялектныя словы агульнаўжывальнымі.

Д л я д а в е д к і: *непагадзь, адліга, мяцеліца, заліўны (моцны) дождж, месяц, мокры снег, нечакана пачацца (пра дождж), ураджайны.*

Якія народныя прыкметы вы ведаеце?

• Знайдзіце ў сказах беларускія назвы месяцаў. Чаму яны так названыя?

211. Прачытайце ліст, які даслаў хлопчык у рэдакцыю часопіса. Да якога стылю адносіцца тэкст? Што вы параіце хлопчыку?

З малых гадоў я зацікавіўся кам..нямі і каменьчыкамі. Дома ў маёй калекц..і ёсць кам..нь — бохан хлеба, кам..нь — чортаў палец, кам..нь-капыт, розныя каменьчыкі-сэрцайкі. Не так даўно мы з брацікам Максімам знайшлі кам..нь, які нагадвае **ступак** нейкага в..лікана. Знайшлі мы яго на пл..цоўцы каля новай біблі..тэкі, недалёка ад музея валуноў. І ўявілі: жыў недзе каменны в..лікан. Дачуўся ён, што будуюць новую біблі..тэку, і пабег паглядзець на яе. Бег, бег, спатыкнуўся і згубіў свой ступак. Але так сп..шаўся, што не прымеціў гэтага і пабег далей.

Цяпер мы думаем, што з гэтым ступаком рабіць: у музей аддаць ці дома пакінуць (*З часопіса «Лесавік»*).

Як вы разумееце значэнне выдзеленага слова? Якім спосабам можна яго растлумачыць? Да якога разраду лексікі паводле ўжывання адносіцца слова *ступак*?

Выпішыце словы з прапушчанымі літарамі, растлумачце іх правапіс. Да якога разраду лексікі паводле ўжывання яны адносяцца?

Знайдзіце ў тэксце слова, што мае значэнне ‘вялікі камень — абломак горнай пароды’. Складзіце з гэтым словам сказ.

212. Прачытайце верш. Выпішыце з яго два сказы: пытанне, якое задае аўтар, і адказ на яго.

Галоўныя словы

Я слоўнік гартаю,
Прачытваю зноў —
Якіх там, якіх там
Няма толькі слоў!
Чытаю і думаю,
Хмурачы бровы:
Якія з іх будуць
Галоўныя словы?
Якія? Гадаю,
А думкі — што вір*.
А словы галоўныя —
МАМА і МІР.

М. Дукса.

Вывучыце верш на памяць.

спартсмен

213. Прачытайце тэкст. Знайдзіце назвы прадстаўнікоў розных прафесій і заняткаў. Выпішыце з тэксту гэтыя назоўнікі, паставіўшы іх у форму назоўнага склону адзіночнага ліку.

Па тым, як апрануты чалавек, мы пазнаём салдата, матроса, міліцыянера, шахцёра, лесніка, пажарнага, доктара, прадаўца, спартсмена і іншых людзей самых розных прафесій.

І цябе пазнаюць, калі ты ідзеш у школу і са школы. Па чым пазнаюць? Па знешнім выглядзе, па рэчах, якія ты нясеш. Ты павінен быць акуратным у абыходжанні з адзеннем, абуткам, сачыць, каб яны заўсёды былі чыстыя, шанаваць рэчы, за якія ты адказваеш (*Паводле В. Віткі*).

Ці ведаеце вы спецыяльныя словы, што выкарыстоўваюцца людзьмі якой-небудзь з пералічаных прафесій?

Акрамя дыялектных слоў, да слоў абмежаванага ўжытку адносяцца прафесійныя словы і тэрміны.

Прафесійныя словы — гэта словы, якія выкарыстоўваюцца людзьмі пэўнай прафесіі ці спецыяльнасці: *прóпаліс, дыма́р, пчальнік* (мова пчаляроў).

Тэрміны — гэта словы, якія абазначаюць навуковыя і тэхнічныя паняцці: *атам, сўфікс, трохвугóльнік, эква́тар, ба́йка* і інш.

214. Прачытайце тэкст. Выпішыце з тэксту словы, якія выкарыстоўвае ў сваім прафесійным маўленні Пецева мама.

Маміна работа

Пецева мама была тынкоўшчыцай. Яна тынкавала* дамы. Даўно хацелася Пецю паглядзець, як гэта робіцца, ды ўсё не ўдавалася.

Неяк раніцай выбег Пеця на балкон, глядзіць, а побач яшчэ адзін балкон з'явіўся. Ды не просты, а вісячы. Хочаш — падымеш яго, хочаш — апусціш. А ў люльцы* стаіць мама са сваёй памочніцай. З вялізнага карыта дзяўчына брала шэрае цеста кельмай* і накідвала на сцяну дома. А Пецева мама разгладжвала яго роўна-раўнюсенька. Шэрае цеста становілася цвёрдым і белым. Паступова дом апранаўся ў новую прыгожую вопратку.

Зразумеў Пеця, якая добрая ў мамы работа. Патрэбная (*Паводле Я. Пермяка*).

памóчник

З дапамогай тлумачальнага слоўніка растлумачце лексічныя значэнні слоў *тынкаваць, люлька, кельма*.

Што вы ведаеце аб прафесіях сваіх бацькоў? Падрыхтуйце паведамленне «Маміна работа» або «Татава работа», ужываючы прафесійныя словы.

215. Вызначце, у якой прафесіі ці галіне навукі ўжываюцца прыведзеныя прафесійныя словы і тэрміны.

Верш, эпітэт, байка, апавяданне, ідэя.

Ін'екцыя, эпідэмія, прафілактыка, кардыяграма.

Нотны стан, партытура, скрыпічны ключ, гама.

Пялёстак, чашалісцік, песцік, сцябло.

- Выпішыце словы з літарай *я* ў першым складзе перад націскам.

216. Прачытайце тэкст. Да якога стылю ён адносіцца? Якія словы з тэксту пацвярджаюць ваш адказ? Выпішыце з тэксту тэрміны.

Маланка — гіганцкі электрычны разрад у атмасферы. Ён звычайна праяўляецца яркай успышкай святла, што суправаджаецца гromам. Звычайна маланка ўтрымлівае некалькі паўторных разрадаў, іх лік можа даходзіць да некалькіх дзясяткаў. Асобы характар маюць плоская і шаравая маланкі. Яны могуць суправаджацца моцнымі разбурэннямі, быць прычынай гібелі людзей (*Геаграфічны энцыклапедычны слоўнік*).

- Знайдзіце ў тэксце словы з падоўжанымі зычнымі.

217. Прачытайце тэкст, дайце яму загаловак, выкарыстоўваючы словы з тэксту. Вызначце яго стыль. Спішыце першы абзац тэксту, устаўляючы прапушчаныя літары і раскрываючы дужкі.

У згодзе жылі калісьці Маланка і Гром. Любіла Маланка, калі хмары (*у/ў*)кывалі неба і ч..рным рабілася (*у/ў*)сё навокал. Гром гл..дзеў на Маланку і радаваўся. Ды неяк гарачая Маланка запаліла дрэва. Гром разгневаўся на Маланку, пачаў сварыцца на яе.^{сн} Але Маланка не паслухалася, пачала іншыя дрэвы і будынкi паліць, людзей крыўдзіць.

З той пары толькі блісне Маланка, Гром ужо злуецца, сварыцца на яе. Маланка яшчэ больш разыходзіцца — Гром

голос павышае. Перастане яна сваволіць, тады і Гром сціхае. А новая навальніца пачынаецца — усё паўтараецца. Кароткая памяць у ліхой Маланкі! (Паводле Ю. Ярмаша).

Выпішыце з тэксту спалучэнні слоў, у якіх дзеясловы ўжыты ў пераносным значэнні.

Чым падобныя і чым адрозніваюцца тэксты практыкаванняў 216 і 217? Які тэкст вызначаецца дакладнасцю і сцісласцю апісання, а які — маляўнічасцю ў перадачы падзей? Якая лексіка дапамагае раскрыццю задумы аўтараў? Перакажыце адзін з тэкстаў, захоўваючы лексічныя асаблівасці стылю.

218. Прачытайце верш. Пра якую прафесію гаворыцца ў ім? Выпішыце прафесійныя словы сталароў.

Сталяры

Мы са Слаўкам — сталары:
робім лаўку на двары.
Жоўтыя апілкі
сыплюцца з-пад пілкі.
Стружкі з-пад рубанкаў —
вязкай абаранкаў.
Мы для лаўкі дошкі
падгаблюем трошкі.
Вось гатова спінка,
вось гатовы ножкі...
Мы да стомы працавалі,
але лаўку змайстравалі!
А. Вольскі.

● Выпішыце з тэксту клічны сказ. Падкрэсліце ў ім галоўныя і даныя члены сказа.

219. Паўтарыце правілы правапісу раздзяляльнага мяккага знака і апострафа. Выканайце тэставыя заданні.

§ 29. Устарэлыя словы

220. Прачытайце верш. Якія словы, ужытыя аўтарам, не выкарыстоўваюцца ў сучаснай беларускай мове? З якой мэтай яны выкарыстаны аўтарам?

У Рагвалода меч харалужны,
сыны — два воі, ён з імі разам
вадзіў дружыну, і вояў мужных
міналі стрэлы, дзіды не бралі.

Т. Бондар.

Д л я д а в е д к і: *вой* — *воін*, *дружына* — *узброены атрад пры князю ў старажытнай Русі*, *харалужны* — *сталёвы*, *дзіда* — *піка*.

Лексіка беларускай мовы пастаянна змяняецца, што звязана з развіццём грамадства. Адно словы знікаюць, іншыя — з'яўляюцца. Ёсць словы, якія мяняюць сваё значэнне.

Устарэлыя словы — гэта словы, якія выйшлі з актыўнага ўжытку і ў наш час становяцца малавядомымі: *аршы́н* (мера даўжыні), *ла́пці* (плецены абутак), *сярмя́га* (верхняе адзенне), *леманта́р* (буквар). Устарэлая лексіка адлюстроўвае мінулае нашага народа, таму сустракаецца ў навуковай і мастацкай літаратуры для апісання гістарычных падзей.

221. Прачытайце верш. Якія адпаведнікі маюць у сучаснай беларускай мове выдзеленыя ўстарэлыя словы?

Хутка сонца засвеціць^Ф ясней,
Хутка **тра́вень** прыйдзе на паляны
І зашэпчуць лісты аб вясне,
Маладой, зялёнай, **буя́най**.

А. Куляшоў.

Д л я д а в е д к і: *травень* — *май*; *буяны* — *пышны*, *квітнеючы*.

222. Прачытайце тэкст. Да якога тыпу ён адносіцца? Якая ўстарэлая лексіка выкарыстоўваецца для апісання сялянскай хаты?

Беларуская хата

Хата — традыцыйны тып жылля сельскіх жыхароў. У Беларусі хаты будавалі з хвой і елкі. Крылі хаты саломай, чаротам, драніцай, гонтамі.

Інтэр'ер хаты трад..цыйна строгі. Кут каля дзв..рэй займала печ, кут насупраць печы называўся покуццю. Там стаялі стол, услоны. Уздоўж глухой сц..ны рабіліся палаці, палок, на якіх спалі. Каля сц..ны з вокнамі — ш..рокія лавы (*Паводле Беларускай энцыклапедыі*).

Спішыце частку тэксту, у якой апісваецца інтэр'ер хаты. Устаўце прапушчаныя літары. Падкрэсліце ўстарэлыя словы.

інтэр'ёр

223. Прачытайце тэкст. Як вы разумееце, у чым каштоўнасць «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы»?

«Гістарычны слоўнік беларускай мовы» — першы і адзіны даведнік, які адлюстроўвае лексічнае багацце беларускай мовы XIV—XVIII стагоддзяў. Праца беларускіх навукоўцаў над укладаннем слоўніка працягвалася 35 гадоў. Ён складаецца з 37 тамоў. У слоўніку больш за 75 тысяч старажытных беларускіх і запазычаных слоў, зафіксаваных у дагаворах і граматах, статутах і летапісах, воінскіх аповесцях і рыцарскіх раманах. Старабеларуская лексіка характарызуе чалавека ў розных адносінах, выяўляе асаблівасці яго паўсядзённага жыцця.

«Гістарычны слоўнік беларускай мовы» — надзейная крыніца звестак пра мінулае Беларусі. Ён утрымлівае каштоўную

інфармацыю пра жыццё беларускага народа, яго матэрыяльную і духоўную культуру на працягу 500 гадоў (*Паводле А. Дзядовай*).

Знайдзіце ў гэксце слова, што мае лексічнае значэнне ‘напісанне навуковай працы праз падбор і аб’яднанне якіх-небудзь матэрыялаў’.

224. Падбярыце да ўстарэлых слоў *сеча, чало, пілігрым, кляса, краса* сінонімы, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове.

Д л я д а в е д к і: *лоб, бой, вандроўнік, клас, прыгажосць.*

- Зрабіце фанетычны разбор слова *прыгажосць*.

§ 30. Неалагізмы

225. Разгледзьце малюнкi. Запішыце словы — назвы транспартных сродкаў. Паразважайце, у сувязі з чым узнікаюць новыя словы.

Д л я д а в е д к і: *конка, карэта, скутар, квадрацыкл.*

226. З прапанаваных частак «пабудуйце» новае слова. Запішыце яго.

neos (ад грэч.) — новы

logos (ад грэч.) — слова

-ізм-

Неалагізмы — гэтыя словы, якія ўзніклі ў мове як назвы новых прадметаў ці з’яў і маюць адценне навізны: *спонсар, дызайнер, брэнд, блогер, сайт*.

Неалагізмы ўзніклі ў выніку змен у жыцці грамадства, развіцця навукі і тэхнікі.

227. Якія словы мы ўжываем, калі гаворым:

- 1) пра тонкія хрумсткія шматкі бульбы, смажаныя ў алеі;
- 2) пра запечанае тонкае цеста з кавалачкамі каўбасы, грыбоў ці агародніны;
- 3) пра смажаную гарачую катлету ў разрэзанай напалову круглай булцы;
- 4) пра персанальны камп’ютар у выглядзе кнігі, якая вертыкальна адкрываецца?

Д л я д а в е д к і: *піца, чыпсы, ноўтбук, гамбургер*.

228. Знайдзіце ў кожным радку лішнія слова. Успомніце, як называюцца разрады лексікі, якія прадстаўляюць гэтыя словы.

- 1) Прынтар, інтэрнэт, патэфон, плэер;
- 2) рубанак, фуганак, долата, залівень;
- 3) акваланг, цунамі, бадмінтон, андарак;
- 4) сказ, лексіка, словазлучэнне, арфаграма, горад.

інтэрнэт

229. Прачытайце тэкст. Сфармулюйце па-беларуску асноўную думку тэксту. Як вы разумееце значэнне выдзеленага ў тэксце слова?

Советы Астронома

На календарной старонцы ўжо весна, а за окном хмурае небо. Як же так? Эты хмурыя дзенькі указваюць на тое, што мы павінны ўзяць сябе ў рукі і быць радушнымі і трудолю-

бывыми, готовыми протянуть руку помощи своим ближним. Будьте прилежны в учёбе. Не давайте себе возможности стать ленивыми и невнимательными. Пусть в вашем сердце живёт надежда и уверенность в завтрашнем дне (*Из журнала «Незнайка»*).

Вусна перакладзіце тэкст на беларускую мову. На аснове звестак з тэксту складзіце выказванне «Што нам раіць Астраномус», адрасаванае сваім сябрам.

Слоўнік

радушный — *ветлівы, сардэчны*

помощь — *дапамога*

прилежный — *старанны*

возможность — *магчымасць*

230. Спішыце тэкст. Знайдзіце і падкрэсліце неалагізмы, якія ўтварыла аўтар верша.

Ёсць касмадром, аэрадром,
і ёсць цікавы іпадром.
Мы ж пабудуем смехадром.
Яшчэ нам трэба жартадром.
Прыходзьце разам будаваць
і весяліцца, жартаваць.
Н. Галіноўская.

Растлумачце значэнні выдзеленых слоў. Што абазначае агульная частка слоў *-дром*? Як вы разумеце значэнні слоў *жартадром*, *смехадром*?

Прыдумайце жартаўлівыя неалагізмы з агульнай часткай *-дром*, якія будуць мець наступныя значэнні: 1) месца, дзе ўсім весела; 2) месца, дзе заўсёды свята.

§ 31. Запазычаныя словы ў беларускай мове

231. Параўнайце словы ў левым і правым слупках. Ці адрозніваюцца лексічныя значэнні слоў?

марка	брэнд
абмеркаванне	дыскусія
краявід	пейзаж
гутарка	інтэрв'ю

Большую частку лексікі складаюць **спрадвечна беларускія словы**. Яны вызначаюць нацыянальную адметнасць і самабытнасць беларускай мовы: *дождж, вопратка, красавік, асілак*.

Запазычаныя словы — гэта словы, якія прыйшлі ў беларускую мову з іншых моў: *ракета* (з нямецкай), *цукаты* (з польскай), *адукацыя* (з лацінскай), *паліто* (з французскай).

Многія запазычаныя словы маюць беларускія адпаведнікі: *мантаж* (фр.) — *зборка*, *рубрыка* (лац.) — *раздзел*, *фальш* (польск.) — *падман*.

232. Прачытайце тэкст. Раствлумачце паходжанне слова *клоўн*.

Клаўнада як цыркавы жанр складаецца з цыркавых сцэнак, выкананых клоўнамі. Слова *клоўн* у перакладзе з лацінскай мовы азначае 'чалавек з народа'.

Далёкімі папярэднікамі клоўнаў з'яўляюцца скамарохі. Яны выконвалі гімнастычныя, акрабатычныя трукі, спявалі, ігралі на розных інструментах. Ад вандроўных камедыянтаў гэта традыцыя перайшла на цыркавы манеж. Клоўны цырка

сталі спалучаць музыцыраванне з камічнымі дзеяннямі. Клоўнаў падзяляюць на сола-артыстаў і тых, хто працуе ўдвух, утрох ці групай (*Паводле А. Радзікевіч*).

Спішыце другі абзац. Падкрэсліце запазычаныя словы.

Знайдзіце ў тэксце сінонімы да слова *клоўн*.

233. Прачытайце тэкст. Дайце яму загаловак.

Беларус — гэта перш за ўсё заўзяты працаўнік. Спакон вякоў прывык ён жыць сваёй працай і спадзявацца толькі на сябе. Паўсядзённыя клопаты рабілі яго руплівым гаспадаром. Жыццё вымушала беларуса быць надзвычай ашчадным*. Свае мары пра шчасце, дастатак і багацце нашы таленавітыя продкі выказвалі ў казках, прыказках і прымаўках, якія яны ўмелі складаць.

Бывала, жыццё гнула беларуса. Але з усіх сіл ён стараўся пакінуць у спадчыну дзецям штосьці большае, чым атрымаў сам ад сваіх бацькоў. Беларусы былі людзьмі разважлівымі. Яны былі добрымі змагарамі, але войны прыносілі нашым продкам шмат шкоды і пакут (*З падручніка «Гісторыя Беларусі»*).

Выпішыце з тэксту спрадвечна беларускія словы — назоўнікі і прыметнікі, якія характарызуюць беларуса:

Беларус — працаўнік, ...

Беларус ашчадны, ...

Знайдзіце ў тэксце слова, што мае лексічнае значэнне ‘пашкоджанне, урон, страта’.

Падрыхтуйце паведамленне «Такія мы, беларусы», пашыраючы змест тэксту дадатковымі звесткамі з гісторыі Беларусі, беларускай літаратуры, і самастойна зрабіце заключэнне.

234. Запішыце вершаваныя радкі, уставиўшы патрэбныя запазычаныя словы.

Паміж красуючых садоў,
Як рой маленькіх матылькоў,
... гнёзды дзеткам уюць,
... лёгкія жывуць.

К. Буйло.

Для даведкі: *калібры* (з іспанскай мовы) — вельмі маленькая птушка з прыгожым яркім апярэннем; *газель* (з французскай мовы) — невялікая горная жывёліна з пароды антылоп, лёгкая і імклівая.

- Раствлумачце правапіс выдзеленых літар.

Запазычаныя словы маюць свае прыметы. Слова запазычанае, калі:

- у слове ёсць літара **ф**: *фармат, фабрыка, форма*;
- у пачатку слова цвёрдыя **д, т**: *дэталі, тэма, тэрмін*;
- у корані слова ёсць спалучэнне дзвюх літар **іё (ыё), ія(ыя), эа**: *чэмпіён, акіян, тэарэма*;
- у корані слова ёсць спалучэнні **бю, пю, вю, ге, ке, хе, кю, шт, шп, хт**: *бюро, капюшон, гравюра, герой, кефір, хек, кювет, штаб, шпіль, вахта*;
- слова заканчваецца на **-ум, -ус, -ант, -ізм (-ызм), -ент (-энт), -ура**: *акварыум, вірус, дэсант, рэалізм, студэнт, партытура*;
- у словы ўваходзяць часткі **аква-, аўта-, інтэр-, -фон, бія-, геа-**: *аквапарк, аўтадром, мікрафон, геалогія*.

235. Запішыце запазычаныя словы паводле прыведзеных значэнняў. Падрэсліце прыметы запазычаных слоў.

1) Урачыстае адкрыццё мастацкай выставы і адначасовае спатканне з аўтарам (фр.);

- 2) драматычны твор з вясёлым зместам (лац.);
- 3) агульнадаступны, зразумелы ўсім (лац.);
- 4) бліскучы поспех, урачыстасць з выпадку перамогі (лац.).

Д л я д а в е д к і: *папулярны, трыумф, вернісаж, камедыя.*

Складзіце сказы з запісанымі словамі.

футбóл

236. Прачытайце тэкст. Дайце яму заглавак.

У вольны час мы любілі гуляць у футбол. Любілі — нават не тое слова. Лепш сказаць, мы самаахвярна, забыўшыся пра іншыя захапленні і ўцехі, ганялі мяч. Мы адчувалі велізарную радасць у гульні, забітых галах, у перамозе, а таксама моцнае гора ад прапушчаных галоў і прыкрых паражэнняў. Усё часцей і часцей мы абыгрывалі іншыя футбольныя каманды. Мы не толькі загартоўваліся, але і добра навучыліся гуляць у футбол (*Паводле Г. Далідовіча*).

Выпішыце з тэксту спартыўныя тэрміны.

Назавіце іншыя запазычаныя словы на спартыўную тэму.

- Знайдзіце ў тэксце словы, у якіх літара *с* абазначае мяккі гук [с’].

237. Спішыце тэкст, раскрываючы дужкі. Да якога стылю ён адносіцца?

Дзяўчынка іграла на (*раяль*). Яе пальчыкі шпарка бегалі па (*клавішы*). Нот набралася многа-многа! Стала ім цесна. Яны звонкімі^л гарошынамі рассыпаліся па (*падлога*), пакаціліся на адчынены балкон, а з (*балкон*) — на тратуар. Па (*тратуар*) ішлі людзі. Яны лавілі ноты і з добрай (*усмешка*) неслі іх з сабой.

А ноты ўсё падалі і падалі... Іх было так многа, звонкіх, радасных, пявучых! І не маглі людзі іх сабраць. Тады

прыляцелі птушкі, падхапілі ўсе ноты да адзінай і паляцелі з імі па ўсёй (зямля). Так разнеслася песня пра мір! (А. Кобец-Філімонава).

Падкрэсліце запазычаныя словы і назавіце іх прыметы.

● Знайдзіце ў тэксце словы, ужытыя ў пераносным значэнні. Складзіце словазлучэнні, у якіх гэтыя словы ўжываліся б у прамым значэнні.

238. Прачытайце верш.

Піяністка

Просіць Маша несупынна,
каб купілі піяніна^Ф.
— Хочаш музыцы вучыцца,
піяністкай быць у нас?
— Не, на зэдліку круціцца, —
кажа Маша ў адказ.

С. Грахоўскі.

Як вы думаеце, чаму большасць музычных назваў запазычана з італьянскай мовы, марскіх — з галандскай, прадметаў побыту — з польскай, спартыўных тэрмінаў — з англійскай?

Складзіце слоўнікавыя артыкулы наступных слоў з указаннем паходжання: *піяніна, піяністка*.

У з о р: *зэдлік (польск.) — пераносная лавачка для сядзення*.

● Раствлумачце правапіс галосных у запазычаных словах.

239. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

Мелодія

В переводе с греческого языка слово «мелодия» означает 'пение', 'песня'. Самая первая в мире была, наверное, колыбельная. С той поры люди сочинили много мелодий.

Мелодия создаётся по определённым законам. Их устанавливает музыкальный слух человека. Звуки в мелодии должны ладить между собой.

Мелодии песен и танцев нам всегда понятны. Но серьёзная музыка может показаться нам немелодичной.

А знатоки слушают её с удовольствием. В чём тут дело? Если мы будем почаще встречаться с самой разной музыкой, наш слух станет гибким. Постепенно мы научимся её понимать (По А. Клёпову).

Слоўнік

создаваться — *стварацца*

определённые законы — *пэўныя (вызначаныя) законы*

знатоки — *знаўцы*

удовольствие — *задавальненне*

гибкий — *гнуткі*

Як вы разумееце выраз *мова музыкі*?

Раскажыце, якую музыку любіце і слухаеце вы.

240. Паўтарыце правілы правапісу спалучэнняў галосных у запазычаных словах. Выканайце тэставыя заданні.

§ 32. Паняцце пра фразеалагізмы. Роля фразеалагізмаў у маўленні

241. Вусна адкажыце на пытанні, прывядзіце прыклады.

Якое значэнне слова называецца прамым?

Якое значэнне слова называецца пераносным?

На аснове чаго ўзнікаюць пераносныя значэнні слоў?

242. Разгледзьце малюнкi. Складзіце словазлучэнні па кожным з іх.

У якой сітуацыі маўлення ўжываецца выраз *ліць кракадзілавы слёзы*?

Калі ў маўленні будзе дарэчным выказванне *жывуць як кошка з сабакам*?

У якім выпадку можна ўжыць выраз *як кот наплакаў*?

243. Прачытайце верш.

Мама кажа: «Наш Пятрок
мае востры язычок».

«Дык чаму ж, — спытала Люба, —
не парэжа Пеця губы?»

А. Дзеружынскі.

Як вы разумееце выраз *востры язык (востры на язык)*? Якому слову паводле значэння адпавядае гэты выраз?

Д л я д а в е д к і: *востры на язык* — пра чалавека, які валодае ўменнем ярка (смешна або з'едліва) выказаць сваю думку.

Фразеалагізм — гэта непадзельнае, устойлівае спалучэнне слоў, якое мае адзінае, цэласнае значэнне: *ламаць галаву* (доўга думаць), *непачаты край* (многа), *мазоліць вочы* (дакучаць), *светлая галава* (разумны).

Фразеалагізмы з’яўляюцца адным членам сказа: Ён заўсёды меў галаву на плячах.

Фразеалагізмы ажыўляюць маўленне, надаюць яму вобразнасць, выразнасць.

244. Прачытайце табліцу і падрыхтуйце паведамленне на тэму «Як адрозніць свабоднае словазлучэнне ад фразеалагізма». У якасці прыкладу выкарыстайце спалучэнне слоў *правая рука*.

Свабоднае словазлучэнне	Фразеалагізм
<i>Склаўшы рукі на грудзях, ён глядзеў удалеч.</i>	<i>Ён не можа сядзець склаўшы рукі.</i>
Кожнае слова ў словазлучэнні мае сваё значэнне: <i>склаўшы</i> — ‘размясціўшы перад сабой’; <i>рукі</i> — ‘верхнія канечнасці чалавека’.	Сэнс не вынікае са значэння асобных слоў. Усё спалучэнне мае адно значэнне: <i>склаўшы рукі</i> — ‘без справы’.
Магчыма замена слоў: <i>Перакрыжавайшы рукі на грудзях, ён глядзеў удалеч.</i>	Немагчыма замена слоў.
Утвараецца ў працэсе маўлення.	Ужываецца ў маўленні як гатовая адзінка мовы.

245. Прачытайце тэкст. Вызначце яго асноўную думку.

Асцярожна: слова!

Колькі разоў на дзень людзі раздражнёна кідаюць: *настрою няма, усё з рук валицца, вочы мае цябе не бачылі б, ногі не трымаюць, галава кругам ідзе* і інш. У кожным з такіх выпадкаў закладзена праграма, якую наша падсвядомасць успрымае як загад да дзеяння. Такія фразы, як кроплі камень,

точаць нас знутры. Мы самі праграмуем свой дрэнны фізічны і псіхічны стан.

Дык ці не лепей думаць і гаварыць станоўчымі катэгорыямі? Яны ж таксама ўрэшце стануць яваю — здароўем, ураўнаважанасцю, добрым настроем, добразычлівасцю! (Паводле А. Міхневіча).

Знайдзіце ў тэксце фразеалагізмы. Раствлумачце іх значэнне.

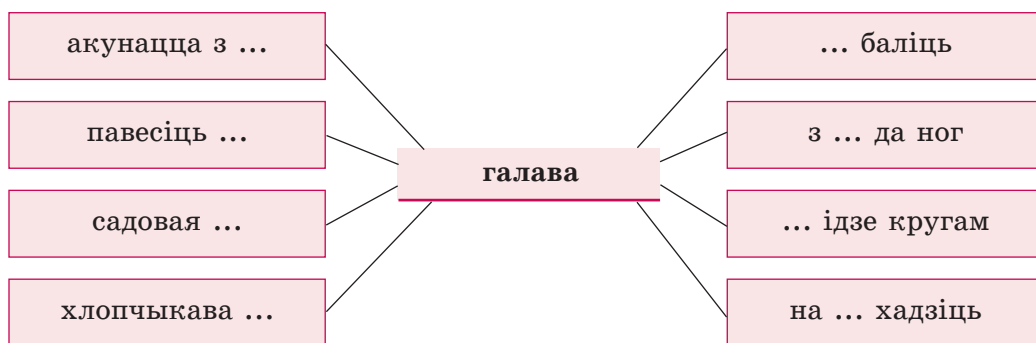

Да чаго заклікае аўтар нас, чытачоў? Паразважайце, чаму са словам трэба абыходзіцца асцярожна.

246. Утварыце спалучэнні з прапанаванымі словамі. Вызначце, якія з іх з'яўляюцца фразеалагізмамі, а якія — свабоднымі словазлучэннямі.

Назавіце спалучэнні слоў, якія могуць быць і свабоднымі словазлучэннямі, і фразеалагізмамі.

З двума фразеалагізмамі на выбар складзіце і запішыце сказы.

247. Прачытайце тэкст. Перакажыце звесткі пра паходжанне фразеалагізмаў.

За..ц — часты п..рсанаж б..ларускіх народных казак пра жывёлу.^{сн} Даверлівы і крыху хлуслівы, задавака і гультай, а галоўнае — вельмі ба..злівы^л. Ён заўсёды выклікае сімпат..ю

і спачуванне. У беларускай мове выкарыстоўваюцца фраз..а-лагізмы *зайцаў хлеб, злавіць зайца*.

Зайцаў хлеб — хлеб незвычайны. Так называюць рэшткі ежы, прывезенай дадому з лесу, з поля, якую даюць з’есці дзецям. Згодна з народнымі ўяўленнямі, ад зайца разам з хлебам павінны перадацца дзецям жыццяздольнасць, спрыт, жвавасць. Гэты чароўны хлеб будзе дабратворна ўплываць на рост, развіццё і здароўе дзіцяці.

Фразеалагізм *злавіць зайца* мае значэнне ‘ўпасці’. Аднак злавіць такога спрытнага, жвавага звярка няпроста, практычна немагчыма. Таму і фразеалагізм ужываецца ў гаворцы звычайна тады, калі падае дзіця, спалохаўшыся ад нечаканасці (*Паводле У. Коваля*).

Спішыце першы абзац тэксту, устаўляючы прапушчаныя літары, растлумачце іх правапіс.

У якіх сітуацыях будзе дарэчным выкарыстанне прыведзеных фразеалагізмаў? (*Гутарка з сябрам, апавяданне для кнігі, размова з маці ці бабуляй, выступленне на «Вечары гумару».*)

Складзіце апавяданне «Як я злавіў зайца» ў мастацкім ці гутарковым стылі.

248. Знайдзіце фразеалагізмы, якія «схаваліся» ў прыказках. Запішыце іх. Вусна растлумачце значэнне.

1. Вуснамі мёд разлівае, а за пазухай камень трымае.
2. Лепш на волі¹ на голай ветцы, чым у няволі ў залатой клетцы.
3. Ката ў мяшку не купляюць.
4. У сабакі заўсёды кошкі на душы скрабуць.
5. Сляпой курыцы і жвір пшаніца.
6. Языком не мялі — багацейшым не станеш.

249. Паўтарыце правілы правапісу *д і дз, т і ц*. Напішыце зрокавы слоўнікавы дыктант.

Кантрольныя пытанні і заданні

1. Што такое лексіка?
2. Якія значэнні слова называюцца пераноснымі? Прывядзіце прыклады.
3. У чым асаблівасць лексічнага значэння сінонімаў, антонімаў, амонімаў? Пакажыце гэта на прыкладах.

250. Адгадайце словы па прыведзеных лексічных значэннях. Запішыце па ўзоры.

У з о р. *Змест* — гэта тое, што складае сутнасць чаго-небудзь.

1. Кніга, з якой можна даведацца пра нешта.
2. Тое, што пабудавана.
3. Рознакаляровая паласа на небе, якая звычайна з'яўляецца пасля дажджу.
4. Рух вады ў рэках.
5. Зорка, якая хутка падае і знікае.

Д л я д а в е д к і: *плынь, пабудова, знічка, даведнік, вясёлка.*

251. Падбярыце патрэбныя словы-антонімы і дапішыце радкі верша.

Які сёння дзень^л і якая дата?
Для каго — будзень,
Для каго — ... .
Для каго — засуха,
Для каго — ... .
Аднаму — разлука,
Другому — ...

А. Грачанікаў.

Д л я д а в е д к і: *сустрэча, свята, макрэча.*

252. Выпішыце амонімы. Якой часцінай мовы яны з'яўляюцца?

Высокая нота — дыпламатычная нота.

Сабака пароды баксёр — знакаміты баксёр.

Навуковы тэрмін — тэрмін здаваць працу.

Дорага каштаваць — каштаваць цукерку.
Паўночны вецер — паўночны час.

253. Прачытайце тэкст. Дайце яму загаловак.

Тата купіў нам з братам кні..ку пра аквары..м. Там было сказана, што куплены аквары..м трэба памыць растворам марганцоўкі і заліць на двое сутак вадой. Добра б было за гэты час ваду ў аквары..ме некал..кі разоў пам..няць. З за-мазкі вымакнуць усе шкодныя рэчывы: не будуць атручваць рыбак. На дно аквары..ма насыпаць буйнога і добра прамытага жвіру. Яшчэ лепш прамыты п..сок пракіп..ціць — знішчацца ўсе заразныя мікробы. Рыбак не проста трымаць! (*Паводле П. Місько*).

Спішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары. Падкрэсліце запызчаныя словы. Па якіх прыметах вы вызначылі гэтыя словы?

Паразважайце, што трэба зрабіць, перш чым узяць на сябе адказнасць за жывых істот, якіх мы хочам трымаць дома.

254. Прачытайце тэкст. Знайдзіце прыказку. Як вы разумееце яе сэнс?

Хлопчык так разгуляўся, што маці мусіла сказаць:

— Не шумі, тата хворы.

Сын не паслухаўся, нават крыўднае¹ слова сказаў.

Заплакала маці ад знявагі. А хлопчыку сорамна зрабілася.

Стаў ён прасіць:

— Мама, забудзьце крыўднае слова, даруйце.

— Я дарую, сыноч, але не забуду. Лягчэй ластаўку злавіць, чым знявагу забыць (*В. Сухамлінскі*).

Як магла развівацца далей размова паміж маці і сынам? Які дыялог мог адбыцца паміж імі? Прыдумайце працяг тэксту. Уключыце ў выказванне тлумачэнне сэнсу прыказкі, якая ўжываецца ў тэксце, і свае разважанні.

255. Запішыце фразеалагізмы па малюнках. Растлумачце іх значэнні. У якіх сітуацыях маўлення ўжываюцца гэтыя фразеалагізмы? Складзіце з імі сказы.

- а) Вісець на валаску;
- б) вешаць лапшу на вушы;
- в) як курыца лапай;
- г) як снег на галаву.

256. Прыдумайце гумарыстычнае апавяданне пра незвычайны выпадак, каб асноўнай думкай стала прыказка «Мякка сцеле, ды мулка спаць». У канцы зрабіце павучальны вывад.

Падагульненне і сістэматызацыя вывучанага за год

257. Прачытайце. Што ў тэксце парушана?

Вось а(*д/дз*)ін слоічак мама паставіла (*у/ў*) буфет на самую верхнюю паліцу і паклікала Віцю ў в..лікі пакой стол накрываць. Як толькі мама выйшла з кухні, хлопчык ху(*т/ц*)енька залазіць на табурэтку, здымае з паліцы слоічак, ч..рпае лы(*ж/ш*)кай — і ў рот.

Сёння маміна свята, Вос..мага сакавіка, і да Віцевай мамы прыйдуць госці. Мама рыхтуецца, а Віця ёй дапамагае.^{сн} Але больш за ўсё ён каштуе стравы. Да чаго ж усё смачнае!

Калі мама в..рнулася на кухню, Віця стаяў каля самага крана^л і старанна паласкаў рот. На вачах былі слёзы.

— Ну што, паласаваўся гарчыцай! — вес..ла засм..ялася мама (*Паводле К. Каліны*).

Размясціце часткі тэксту так, каб атрымаўся тэкст-апавяданне. Запішыце яго, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары.

258. Прачытайце верш. Які адказ дае аўтар на пастаўленае ў загалоўку пытанне? Вызначце тып маўлення.

Чаму птушкі лётаюць?

Уся зямля гарыць у майскай квецені.

Колькі год я па ёй вандраваў!

А сёння спыніўся:
Як жа ісці
Па вуснах пявучых траў,
Па жывых, раскрытых вачах лотаці?
Дык вось чаму птушкі лётаюць^{Ф!}

М. Танк.

Пра што гаворыць першы радок верша? У якім значэнні ўжыты ў ім выраз *зямля гарыць*? Калі ён можа ўжывацца ў прамым значэнні?

Прывядзіце прыклады ўжывання слоў у прамым і пераносным значэнні. Запішыце спалучэнні слоў парамі: *дровы гараць* — ..., *чалавек ідзе* — ..., *агонь успыхнуў* — ..., *маці ўсміхнулася* — ..., *дзяўчынка заплакала* — ...

Як вы разумееце радкі: *Па вуснах пявучых траў, па жывых, раскрытых вачах лотаці*?

Разгледзьце малюнак лотаці і адкажыце, вачыма якога колеру глядзіць кветка на нас. Якімі вачыма глядзяць у блакітнае неба рамонкі, васількі, пралескі?

Як бы вы адказалі на пытанне «Чаму птушкі лётаюць?» Пашукайце ў энцыклапедыі ці ў інтэрнэце адказ на гэта пытанне.

259. Устанавіце адпаведнасць паміж беларускімі і рускімі прыказкамі.

1. Кожн.. кравец сваім кроем кроіць.
2. Зычлів.. прыцяля ў ня..часці пазнаюць.
3. Groш маленьк.., ды в..лікія справы робіць.
4. Галодн.. каню авёс сніцца.

-
- а) Голодной куме хлеб на уме.
  - б) Мал золотник, да дорог.
  - в) Всяк молодец на свой образец.
  - г) Друзья познаются в беде.

Запішыце беларускія прыказкі, устаўляючы прапушчаныя літары.

Якое слова мае значэнне ‘даўнейшая медная манета’? У якіх краінах Еўропы выкарыстоўваецца грош як сучасная разменная манета?

260. Напішыце самадыктант.

261. Напішыце тлумачальны зрокавы дыктант.

262. Прачытайце тэкст, выкарыстоўваючы замест пытанняў патрэбныя словы з рубрыкі «Для даведкі». Чаму тэкст так называецца? Колькі частак у ім можна вылучыць?

Заслужаны адпачынак

Большую частку свайго жыцця чалавек аддае працы. Дзякуючы гэтаму будуюцца новыя дамы, (д з е?) імчацца новыя аўтамабілі, якія (к а л і?) сышлі з канвеера. А паліцы магазінаў (д з е? і д з е?) (к а л і?) не пусцеюць.

Але (я к?) бяжыць час. Чалавек дасягае сталага ўзросту. Яму становіцца ўсё цяжэй працаваць (я к?). (К а л і?) узнікаюць праблемы са здароўем. Як правіла, пажылыя людзі ідуць на заслужаны адпачынак. Мы так называем адпачынак, бо чалавек сваёй шматгадовай працай яго (я к?) заслужыў.

А яшчэ ён заслужыў, каб да яго ставіліся (я к?) (*Паводле А. Бадака*).

Д л я д а в е д к і: *сапраўды, з павагай, з гадамі, па дарогах, хутка, фізічна, нядаўна, ніколі, у гарадах і вёсках.*

Калі ў нашай краіне адзначаецца Дзень пажылых людзей?

Запішыце другі абзац тэксту, пашыраючы сказы акалічнасцямі. Вызначце, ад якога члена сказа залежаць акалічнасці. Абгрунтуйце сваю думку.

● Напісанне якіх слоў з тэксту адпавядае правілу «Правапіс *у* і *ў*»?

Разгледзьце малюнку. Складзіце некалькі сказаў пра тое, як вы дапамагаеце сваім бабулям і дзядулям. Як вы ставіцеся да іншых людзей сталага ўзросту?

263. Прачытайце верш. Адгадайце загадку з тэксту. Які адказ на пытанне дае аўтар верша? Пры якой умове будзе даспяваць хлеб, пячы сонца і цвісці ліпа?

З даўняй школьнай
Чытанкі яшчэ
Тую загадку
Не раз прыгадаю:
«Ліпа цвіце.
Сонца пячэ.
Хлеб даспявае...
Калі так бывае?»

Калі не задымлена
Даль палявая,
Калі з неба вецер
Свінцом не мяце,
Так і бывае —
Хлеб даспявае...
Сонца пячэ...
Ліпа цвіце...

В. Гардзей.

Выпішыце з тэксту неразвітыя сказы. Якую ролю яны адыгрываюць у тэксце? Перабудуйце неразвітыя сказы ў развітыя. Падкрэсліце ў іх галоўныя і даданыя члены сказа.

Падбярыце сінонімы да слова *прыгадаць*.

Знайдзіце ў тэксце словы, напісанне якіх адпавядае правілу «Правапіс галосных *е, ё, я*».

264. Прачытайце тэкст, пашыраючы сказы аднароднымі членамі. Падбярыце да тэксту заглавак у адпаведнасці з тэмай.

Мая Беларусь — зялёны лісток на карце^л Еўропы. Куды б ні паехаў, цябе сустракаюць непаўторныя краявіды: лясы, пералескі, ... Мая Беларусь — гэта і векавыя дубы, і ліпы, ... Мая Беларусь — гэта звяры: зубры, мядзведзі, ...

Б..ларусы славяц..а сваімі рамёствамі: і ганчарствам, і ткацтвам, ...^{сн} Наша з..мля падарыла ўс..му свету славурых людзей: асветніцу (*Е/е*)фрасінню, першадрукара (*Ф/ф*)ранцыска (*С/с*)карыну, ...

Вакол нас — карагод краін^ф: Расія, Літва, ... Лёс даў нам цудоўныя чалавечыя якасці: мірны характар, чулае сэрца, ... Усё гэта дазваляе нам і нашай краіне жыць і развівацца ў свеце (*Паводле інтэрнэт-рэсурсаў*).

У першым сказе вызначце граматычную аснову. Раствлумачце пастаноўку працяжніка.

Спішыце другі абзац тэксту, раскрываючы дужкі, устаўляючы прапушчаныя літары і дапаўняючы сказы аднароднымі членамі. Раствлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

Пабудуйце схему першага сказа другога абзаца.

265. Прачытайце верш. Якія дзеянні чалавека прыпісваюцца з'явам прыроды? Прамое ці пераноснае значэнне маюць словы, якія называюць гэтыя дзеянні?

Я малюю...

Краю роднага прасторы
Маляваць люблю я.
Ранак, поўдзень, адвячорак,
Нават ноч малюю.

Ясны месяц, што з-за хмары
Зазірае ў хаты.
— А чаму чырвонай фарбай? —
Запытаўся тата.

— А таму, што ярка гэтак
Радуюцца зоркі.
І суніцы цёплым летам
Спеюць на пагорках.

Не хачу я хмару злую
Маляваць над нівай.
А таму заўжды малюю
Фарбаю шчаслівай.

П. Прыходзька.

У спалучэнні *суніцы спеюць* замяніце дзеяслоў іншым дзеясловам у пераносным значэнні. Запішыце сказ.

Да слова *зазіраць* падбярыце сінонімы і запішыце сінанімічны рад.

266. Прачытайце тэкст. Растворыце лексічныя значэнні выдзеленых слоў.

Дзве скрыпкі

У антыкварную краму трапілі дзве^Ф скрыпкі. Адна — замежная. На ёй стаяла адзнака вядомага італьянскага майстра. Другая — ад вясковага хлопца. Скрыпка засталася яму ад **вандроўнага** музыкі, а іграць хлопец не ўмеў. Выразаная дата на скрыпцы гаварыла, што ёй сто гадоў. Скрыпкі павесілі побач.

Прайшло некалькі дзён. Адноўчы ў краму зайшоў славуты скрыпач. Антыквар падаў яму першую скрыпку. Прайшоўся смычок па струнах. «Скрыпка фальшывіць!» — здзіўлена сказаў скрыпач. Ён узяў другую скрыпку і зайграў. Скрыпка ўспомніла свайго гаспадара-ўмельца, сяброўку балалайку, вясёлыя святы. Скрыпач не выпусціў скрыпкі з рук і забраў яе з сабою.

Скрыпка з простаў беларускай грушы іграла ў Парыжы і Лондане, Рыме і Берліне. Яна і сёння прыносіць людзям радасць (*Паводле У. Бутрамеева*).

Падрыхтуйцеся да пісьмовага пераказу тэксту.

1. Вызначце тэму тэксту.
2. Вызначце тып тэксту.
3. Выдзеліце і зачытайце часткі, якія адпавядаюць будове апавядання.
4. Вызначце стыль тэксту. Якія словы і выразы пацвярджаюць гэта?
5. Вызначце ў кожнай частцы апорныя словы, якія перадаюць паслядоўнасць падзей.
6. Складзіце план пераказу.
7. Прачытайце тэкст яшчэ раз.
8. Напішыце чарнавы варыянт пераказу.
9. Прачытайце свой варыянт пераказу, прааналізуйце тэкст:
  - а) Наколькі поўна раскрыта тэма апавядання?
  - б) Ці перадалі асноўную думку тэксту?
10. Праверце правапіс слоў і пастаноўку знакаў прыпынку.

Тлумачальны слоўнік

Ара́тар, -а, *мн.* -ы, -аў, *м.* Той, хто гаворыць прамову, прамоўца; той, хто валодае красамоўствам, майстэрствам слова.

Арты́кул, -а, *мн.* -ы, -аў, *м.* 1. Невялікі навуковы або публіцыстычны твор у часопісе, газеце, зборніку. 2. Самастойны раздзел, параграф у юрыдычным дакуменце, слоўніку і пад.

Арэ́лі, -яў. Устройства, на якім гушкаюцца для забавы.

Ау́л, -а, *мн.* -ы, -аў, *м.* Паселішча (на Каўказе і ў Сярэдняй Азіі).

Ашча́дны, -ая, -ае. Беражлівы, эканомны.

Вір, -у, *М* віры, *мн.* віры, -оў, *м.* 1. Кругавы, лейкападобны рух вады на рацэ, які ўзнікае ад сутыкнення сустрэчных плыней. 2. Глыбокае месца ў рацэ, з ямай, дзе адбываецца завіхрэннае плыні.

*Вядо́мы*¹, -ая, -ае. Такі, пра якога ведаюць, маюць звесткі.

*Вядо́мы*², -ага, *м.* Такі, які ідзе пад чыёй-небудзь камандай.

Капе́ж, капяжу і капяжа, *м.* 1. капяжу. Падзенне кропель таллага снегу са стрэх, дрэў, а таксама самі гэтыя кроплі. 2. капяжа, *мн.* капяжы, -оў, *м.* Ніжні край страхі, даху, які выдаецца над сцяной.

Каўта́ць, -аю, -аеш, -ае. (*абл.*). Глытаць.

Кэ́льма, -ы, *мн.* -ы, -льм і -льмаў, *ж.* Прылада муляра, тынкоўшчыка ў выглядзе трохвугольнай лапаткі для набірання і нанясення раствору на цэглу.

Кэ́мнасць, -і, *ж.* (*разм.*). Здоўнасць хутка разумець што-небудзь, разабрацца ў чым-небудзь; здагадлівасць.

Кі́цель, -я, *мн.* -і, -яў, *м.* Форменная аднабортная куртка са стаячым каўняром.

Лаўрэ́ат, -а, *М* -аце, *мн.* -ы, -аў, *м.* Званне, якое прысуджаецца за выдатныя заслугі ў галіне навукі, мастацтва і пад., а таксама асоба, якая мае такое званне.

Лю́лька, -і, *ДМ* -льцы, *мн.* -і, -лек, *ж.* Вісячы памост з бартамі для падымання на вышыню рабочых, будаўнічых матэрыялаў, інструментаў для работы на вышыні.

Мадо́нна, -ы, *мн.* -ы, -аў, *ж.* Назва Багародзіцы ў католікаў.

Маладзі́к, -а, *м.* Месяц у першай квадры.

Мрóйны, -ая, -ае. Тут: летуценны, створаны марай; фантастычны.

Но́у-ха́у, *нескл.*, *н.* (*спец.*). Дакументальна аформленая інфармацыя пра сучасныя тэхналогіі, навукова-тэхнічныя дасягненні, камерцыю, сэрвіс.

Одум, -у, м. (разм.). Стан разважання, засяроджанасці, паглыблення ў сябе, у свае думкі.

Палок, -лка, мн. -лкі, -лкоў, м. 1. Нары паміж печчу і супрацьлеглай сцяной уздоўж глухой сцяны ў сялянскай хаце. 2. Узвышэнне ў выглядзе шырокай паліцы ў лазні, на якім парацца.

Панна, -ы, мн. -ы, -аў, ж. 1. Незамужняя дачка пана. 2. Маладая дзяўчына, якая належала да прывілеяваных пластоў грамадства ў дарэвалюцыйны час.

*Паплавок*¹, -а, м. Лёгкі плаваючы прадмет, які прымацоўваецца да лёскі.

*Паплавок*², -а, м. Невялікі луг у пойме ракі.

Прэзідыум, -а, мн. -ы, -аў, м. Назва кіруючага органа сходу, нарады, выбарнай або навуковай установы.

Ражка, -і, ДМ -жцы, мн. -і, -жак, ж. Драўляная пасудзіна ў выглядзе цэбрыка з ручкай для розных гаспадарчых патрэб.

Рошчына, -ы, ж. Негустое цеста на дражджах або з закваскай, якое пасля замешваюць.

Самабытны, -ая, -ае. Арыгінальны, не падобны да іншых; своеасаблівы.

Страфа, -ы, мн. строфы і (з ліч. 2, 3, 4) страфы, строф, ж. У вершаваным творы: частка тэксту з паўтаральнай арганізацыяй рытму і рыфмы, якая змястоўна аб'ядноўвае некалькі радкоў верша.

Стрымгалюў, прысл. Вельмі хутка, імкліва, кулём.

Студня, -і, мн. -і, -яў, ж. Калодзеж.

Трыумф, -у, мн. -ы, -аў, м. Выдатны поспех, бліскучая перамога ў чым-небудзь.

Тынкаваць, -кую, -куеш, -куе. Пакрываць сцены або столь растворам з вапны, цэменту, гліны, каб зрабіць гладкай паверхню.

Тэраса, -ы, мн. -ы, -рас, ж. Летняя адкрытая (без сцен) прыбудова да дома.

Уверцюра, -ы, мн. -ы, -цюр, ж. Музычны ўступ да оперы, балета, драмы і пад.

Увішна, прысл. Жвава, спрытна.

Фраў, нескл., ж. Ветлівы зварот да замужняй жанчыны або форма ветлівага ўпамінання пра яе ў Германіі.

*Чайка*¹, -і, ДМ чайцы, мн. -і, чаек, ж. Вадаплаўная пералётная птушка.

*Чайка*², -і, ДМ чайцы, мн. -і, чаек, ж. Пласкадонная лодка.

Шкарпэткі, -так, адз. шкарпэтка, -і, ДМ -тцы, ж. Кароткія панчохі, якія не даходзяць да калена.

Слоўнікавыя словы

досвітак
ззяць
іерогліф
інтэр'ёр
інтэрнэт
клавіятура
лабірынт
набогул
нарэшце
насустрэч
нізавошта
па-беларуску

памочнік
раён
расцвіці
спартсмен
талент
усміхацца
футбол
хараство
штосьці
шчаслівы
шэдэўр

Спіс выкарыстаных крыніц

Аўласенка, Г. П. Казкі дзядулі Дняпра / Г. П. Аўласенка. — Мінск : Звязда, 2012. — 136 с.

Броўка, П. Крыніца з-пад Вушачы : вершы і паэмы / П. Броўка. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2003. — 366 с.

Брыль, Я. Сёння і памяць : апавяданні, мініяцюры, эсэ / Я. Брыль. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1985. — 317 с.

Брыль, Я. Цуды ў хаціне : апавяданні / Я. Брыль. — Мінск : Юнацтва, 1998. — 111 с.

Бусько, М. І. Бабрыная навука : скорагаворкі, загадкі, каламбуры / М. І. Бусько. — Мінск : Юнацтва, 2001. — 225 с.

Бусько, М. І. У бары жывуць сябры : казка, апавяданні / М. І. Бусько. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2017. — 95 с.

Бутэвіч, А. Як акіян з кропелькай барукаўся : казкі / А. Бутэвіч. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2003. — 235 с.

Быкаў, В. Аблава / В. Быкаў // Поўны збор твораў : у 14 т. — Мінск, 2005—2019. — Т. 2 : Аповесці. — 2005. — С. 375—453.

Васілевіч, А. Выбраныя творы / А. Васілевіч. — Мінск : Беларуская навука, 2010. — 532 с.

Величайшие чудеса света. — Мінск : Харвест, 2007. — 96 с.

Вір жыцця : сучасная беларуская проза / В. Адамчык [і інш.] ; склад. Л. Ф. Леўкіна. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2002. — 528 с.

Вітка, В. Урокі роднага слова : вершы, казкі, апавяданні / В. Вітка. — Мінск : Юнацтва, 1997. — 224 с.

Выгонная, Л. Ц. Ад гука да літары / Л. Ц. Выгонная. — Мінск : Народная асвета, 1991. — 78 с.

Вясёлка : вершы, апавяданні, казкі, п'есы, песні / уклад. М. А. Маляўка. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. — 279 с.

Вясёлка [Электронны рэсурс]. — Рэжым доступу : <http://www.veselka.by>.

Вяснянка : вершы, апавяданні, казкі беларускіх пісьменнікаў. — Мінск : Юнацтва, 1983. — 225 с.

Галіноўская, Н. Калі я шчаслівы : вершы, казкі, жарты, небыліцы / Н. Галіноўская. — Мінск : Звязда, 2013. — 160 с.

Галубовіч, Я. Дзівосы роднай прыроды : аповяданні і казкі для дзяцей / Я. Галубовіч. — Мінск : Пачатковая школа, 2012. — 168 с.

Гніламедаў, У. В. Вяртанне : раман / У. В. Гніламедаў. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2008. — 429 с.

Грахоўскі, С. Выбраныя творы / С. Грахоўскі. — Мінск : Кнігазбор, 2007. — 542 с.

Гурскі, В. Кучараўчык : аповяданні / В. Гурскі. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2004. — 135 с.

Гурыновіч, Х. Лес на далоні : вершы, аповяданні. — Мінск : Юнацтва, 2001. — 320 с.

Дайнека, Л. Меч князя Вячкі : раман / Л. Дайнека. — Мінск : Юнацтва, 2000. — 335 с.

Далідовіч, Г. Жар каханья : аповяданні пра жанчын / Г. Далідовіч. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1996. — 350 с.

Дамаронак, Т. І. Казкі сінявокай зямлі / Т. І. Дамаронак. — Мінск : Беларусь, 2016. — 160 с.

Дзеружынскі, А. Залаты каласок : вершы, пацешкі, небыліцы / А. Дзеружынскі. — Мінск : Юнацтва, 1989. — 302 с.

Жуковіч, В. Пра што гаманілі рамонкі : вершы, пацешкі, скорагаворкі, загадкі, казкі / В. Жуковіч. — Мінск : Першая ўзорная друкарня, 2012. — 88 с.

Жуковіч, В. Цудоўная краіна : вершы, п'есы-казкі, сцэнкі / В. Жуковіч. — Мінск : Вышэйшая школа, 1997. — 270 с.

Збароўскі, Э. Чарнобыльскія пантэоны : сны і явы / Э. Збароўскі. — Мінск : Чатыры чвэрці, 2012. — 240 с.

Зуёнак, С. В. Птушкі. Крылатая песня зямлі : нарысы / С. В. Зуёнак. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2004. — 63 с.

Зэкаў, А. М. Пад кронай белых аблачын : вершы / А. М. Зэкаў. — Мінск : Ковчег, 2013. — 172 с.

Зямля бацькоў, святая... : зборнік вершаў пра малую радзіму / уклад. В. Шніп. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2018. — 143 с.

Казлоў, А. С. Юргон : раманы, аповесці, аповяданні / А. Казлоў. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2006. — 255 с.

Казько, В. Выбраныя творы : у 2 т. / В. Казько. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1990.

Калі цвіла чаромха : аповесці, аповяданні / уклад. В. Шніп. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2014. — 471 с.

Каляндар школьніка : тэматычны зборнік прозы, паэзіі, драматургіі, эсэ / уклад. А. Бадак. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2016. — 72 с.

Караткевіч, В. Г. Жыве на свеце пшчасце : казкі для дзяцей і дарослых / В. Г. Караткевіч. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2010. — 140 с.

Кніга пра расліны / пер. з рус. і апрац. С. У. Фядотавай. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2004. — 64 с.

Коваль, У. І. Чым адгукнецца слова : фразеалогія ў павер'ях, абрадах і звычаях. — Мінск : Народная асвета, 1994. — 48 с.

Ліпскі, У. С. Гомельская зямля — Радзіма твая і мая : дзецям пра Гомельшчыну / У. С. Ліпскі. — Мінск : Звязда, 2013. — 256 с.

Ліцвінка, В. Д. Слова міма не ляціць : беларус. нар. прыказкі і прымаўкі. — Мінск : Універсітэцкае, 1985. — 149 с.

Лучынка : сінанімічныя ўзоры, моўны этыкет, вершы, проза, замовы, крылатыя выслоўі, смяшынкi, беларускі народны гумар / уклад. : З. І. Кустава, В. А. Салаўёва. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2013. — 240 с.

Мама — сонейка маё... : вершы, песні / уклад. М. А. Маляўка. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2008. — 118 с.

Минкевич, Л. С. Самые необычные музеи Беларуси / Л. С. Минкевич. — Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2017. — 71 с.

Мінскевіч, С. Вялікія прыгоды Какоса Маракоса / С. Мінскевіч. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2015. — 142 с.

Міфалогія беларусаў : энцыклапедычны слоўнік / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка ; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. — Мінск : Беларусь, 2011. — 607 с.

Мушынская, Т. М. Вожыкі ў футбол гуляюць : вершы, апавяданні, казкі : для дзяцей мал. шк. узросту / Т. М. Мушынская. — Мінск : Літаратура и Искусство, 2008. — 136 с.

Нiве і хлебу : паэзія, проза / уклад. А. Рыбака і К. Цвіркі. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1986. — 463 с.

Пазнякоў, М. П. Святло дабрыні : азбука, лічэбнікі, лічылкі, вершы, скурагаворкі, каламбуры, загадкі, крылатыя выразы, казка / М. П. Пазнякоў. — Мінск : Звязда, 2015. — 320 с.

Пазнякоў, М. П. Хто прыдумаў і калі? : з гісторыі тэхнікі, транспарту і рэчаў / М. П. Пазнякоў. — Мінск : Коларград, 2017. — 100 с.

Пакуль б'еца сэрца... : аповесці, апавяданні / уклад. А. Лесавік. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2013. — 375 с.

Песня пра хлеб : зб. паэзіі : для ст. шк. узросту / уклад. В. Шніп. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. — 230 с.

Птушка шчасця : зб. казак. — Мінск : Юнацтва, 1991. — 175 с.

Родная крыніца : кніга для вучняў : 6 клас / склад. : В. М. Захарэвіч, І. П. Крэнь. — Мінск : Народная асвета, 1986. — 255 с.

Рублеўская, Л. Сэрца мармуровага анёла : аповесці, апавяданні / Л. Рублеўская. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2003. — 288 с.

Самотная зорка Венера : аповесці, апавяданні / уклад. А. Лесавік. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2012. — 335 с.

Санько, З. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем. — Мінск : Навука і тэхніка, 1991. — 218 с.

Сачанка, Б. Выбраныя творы : у 3 т. / Б. Сачанка. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1994.

Свяці, свяці, сонейка : творы беларускага фальклору / уклад. І. К. Цішчанка. — Мінск : Юнацтва, 1997. — 350 с.

Сіпакоў, Я. З вясны ў лета / Я. Сіпакоў. — Мінск : Беларусь, 1972. — 168 с.

Сіпакоў, Я. Зялёны лісток на планеце Зямля : эсэ / Я. Сіпакоў. — Мінск : Харвест, 2006. — 288 с.

Стадольнік, І. Лістапад на пачатку лета : аповесць, апавяданні / І. Стадольнік. — Мінск : Мастацкая літаратура, 1987. — 344 с.

Хрэстаматыя па беларускай дзіцячай літаратуры / склад. М. Ф. Шаўлоўская. — 2-е выд., перапрац. і дап. — Мінск : Вышэйшая школа, 1989. — 511 с.

Чытанка для ласуноў : для дзяцей мал. шк. узросту / уклад. І. Буторына. — Мінск : Звязда, 2016. — 168 с.

Шамак, А. А. Міфалогія Старажытнай Беларусі / А. А. Шамак. — Мінск : Сэр-Віт, 2004. — 240 с.

Шпадарук, І. П. Чаму мы так гаворым / І. П. Шпадарук, В. В. Рудакоўскі. — Мінск : Народная асвета, 1985. — 72 с.

ПАРАДАК ФАНЕТЫЧНАГА РАЗБОРУ СЛОВА

1. Вымавіць слова, вызначыць склады, назваць націскны склад.
2. Ахарактарызаваць гукі:
  - галосныя (націскны ці ненаціскны, якой літарай абазначаны);
  - зычныя (мяккі, цвёрды ці зацвярдзелы; санорны, звонкі ці глухі; свісцячы ці шыпячы; якой літарай абазначаны).
3. Указаць колькасць гукаў і літар.

УЗОР РАЗБОРУ

Дзьмухавец — *дзьму-ха-вэц*.

Гукі:

[дз'] — зычны мяккі, звонкі, свісцячы

[м] — зычны цвёрды, санорны

[у] — галосны ненаціскны

[х] — зычны цвёрды, глухі

[а] — галосны ненаціскны

[в'] — зычны мяккі, санорны

[э] — галосны націскны

[ц] — зычны зацвярдзелы, глухі, свісцячы

8 гукаў

Літары:

д, з, ь

м

у

х

а

в

е

ц

10 літар

ПАРАДАК ЛЕКСІЧНАГА РАЗБОРУ СЛОВА

1. Раствумацьць лексічнае значэнне слова.
2. Указаць, адназначнае ці мнагазначнае слова.
3. Вызначыць, у якім значэнні — прамым ці пераносным — слова ўжыта ў тэксце (сказе).
4. Падабраць да слова сінонімы, антонімы (калі магчыма).
5. Указаць, якое слова паводле ўжывання — агульнаўжывальнае ці абмежаванага ўжытку (дыялектнае, прафесійнае, тэрмін).
6. Указаць, ці з'яўляецца слова ўстарэлым або неалагізмам.
7. Вызначыць паходжанне слова (спрадвечна беларускае ці запазычанае).

УЗОР РАЗБОРУ

*На наступны дзень ужо ў восем гадзін **раніцы** я быў на нагах* (Д. Пятровіч).

Раніца — час сутак ад канца ночы да пачатку дня, першыя гадзіны дня. Слова адназначнае. Ужыта ў прамым значэнні. Сінонімы — *ранак, ранне*; антонім — *вечар*. Слова агульнаўжывальнае, спрадвечна беларускае.

МАЎЛЕНЧАЯ СИТУАЦЫЯ

НАВУКОВЫ СТЫЛЬ МАЎЛЕННЯ

Мэта выкарыстання

- паведаміць навуковыя звесткі
- растлумачыць сутнасць з'явы ці прадмета

Сфера выкарыстання

- падручнікі
- слоўнікі
- даведнікі
- энцыклапедыі

Асноўныя моўныя сродкі

- тэрміны

ГУТАРКОВЫ СТЫЛЬ МАЎЛЕННЯ

Мэта выкарыстання

- абмяняцца думкамі
- выказаць пачуцці
- запытацца пра нешта

Сфера выкарыстання

- бытавыя
(неафіцыйныя)
абставіны

Асноўныя моўныя сродкі

- гутарковыя словы
і выразы
- дыялог

МАСТАЦКІ СТЫЛЬ МАЎЛЕННЯ

Мэта выкарыстання

- вобразна апісаць
пэўныя з'явы,
прадметы, падзеі

Сфера выкарыстання

- мастацкая літаратура
- вусная народная
творчасць

Асноўныя моўныя сродкі

- эпітэты
- параўнанні
- словы з пераносным
значэннем